

A VITA MINT MÓDSZER A GORGIASZBAN

HÉTHELYI MÁTÉ¹

A Gorgiasz 457c4-ben, épp miután Gorgiasz többé-kevésbé szabatos módon meghatározta a retorika és a szónok mibenlétét, Szókratész váratlanul megszakítja a beszélgetést, és a következő szavakat intézi beszélgetőtársához: „*Úgy gondolom, Gorgiasz, hogy te is már sok vitatkozásban vettél részt, s szembetűnhetett neked a következő körülmény. A beszélgetők nemigen szokták szabatosan meghatározni a vitatkozás tárgyát, hogy így egymáson okulva, egymást oktattva juthassanak a kérdés végére. Hanem, ha ellentmondás támad közöttük, s az egyik azt mondja, hogy ellenfele nem beszél helyesen vagy világosan: összezördülnek, és ráfognak egymásra, hogy irigységből, pusztá ellenkezésből állítanak valamit, nem pedig a szóban forgó tárgy kiderítésére. Vannak, kik végül rútol összecsapnak, egymást csúfolják, szidalmaznak, úgyhogy a jelenlévők szinte restelkednek, hogy ilyen embereket figyelmükre méltattak. S miért mondom most ezt? Mert úgy látom, hogy abból, amit a szónoklásról először megjegyeztél, nemigen következik s vele nemigen egyezik az, amit most beszélsz. Ha mármost megcáfollak, attól tartok, majd azt hiszed: kötekedésből beszélek, és nem a dolog megvilágítására, hanem ellened. Ha te is azon emberek sorából vagy, akikből én, nagyon szívesen keresztűzbe veszek; de ha nem, inkább abba hagyom a dolgot. S milyen emberekhez tartozom én? Azokhoz, akik szívesen veszik a cáfolatot, ha nem mondanak igazat, de szívesen cáfolnak is, ha másvalaki hibázza el; s azokhoz, kiknek a megcáfoltatás semmivel sem kellemetlenebb, mint a cáfolás. Sőt a megcáfoltatást annyival nagyobb jónak tartom, amennyivel jobb, ha az ember maga szabadul meg a legnagyobb rossztól, mintha mást szabadít meg. S azt hiszem, nagyobb rossz nem is érhetné az embert, mint a hamis vélemény épp arról, ami most szóban forog. Ha te is ilyen embernek vallod magad, úgy folytassuk a beszélgetést; ha azonban azt gondolod: ne vitassuk tovább, ám legyen, hagyjuk abba.*”²

---

¹ A Magyar Filozófiai Társaság középiskolás diákok számára 'A vita' címen filozófiai esszé pályázatot írt ki 2020-ban. Első helyezett: Déri Barnabás (Czuczor Gergely Bencés Gimnázium), Megosztott második helyezett: Héthelyi Máté (ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium), Csiszár Martin (Veszprémi Szakképzési Centrum). A díjak átadására az MFT 2021. november 20-i díjátadóján került sor. A díj részeként a győztesek megjelenési lehetőséget kaptak jelen tanulmánykötetben, amelyben végül csak Héthelyi Máté dolgozata jelenik meg. (A szerk.)

² 457c4-458b3, Péterfy Jenő fordítása (493-495) (a pontos adatokat minden hivatkozott mű esetében a bibliográfiában adom meg), a görög szöveg legújabb kiadása E. R.

A fent idézett rész első látásra egy olyan kitérőnek látszik, mely nem kapcsolódik szorosan véve a szöveg egészéhez. Érteleme ebben az első ránézésre történő értelmezésben annyi lehet, hogy Szókratész – és áttételesen nyilván Platón is – késleltetni akarja Gorgiasz retorikát dicsérő beszédének cáfolatát. Részint, hogy a cáfolat jelentőségét kihangsúlyozza, részint, hogy az olvasó, illetve a jelenlévő hallgatóság – esetleg már lankadó – figyelmét újra felkeltse, egy olyan késleltetéssel, melyben felmerül a lehetőség, hogy a cáfolat el sem hangzik, s melyben a hallgatóságnak – és áttételesen magának az olvasónak is – el kell döntenie, hogy hallgatja-e tovább a beszélgetést, vagy a most következő, egyébként oly fontos részt már nem szándékszik meghallgatni. Nyilván ilyen esetben a hallgatóságnak nem marad más választása, mint meghallgatni a beszélgetés következő részét, mégis azért, hogy ebben neki magának kellett döntenie, figyelme újra felélénkül, és fokozottabb gonddal kíséri majd az elkövetkező szavakat, hiszen önkéntelenül is nagyobb fontosságot tulajdonít nekik alapos előkészítettségük miatt.

Ez az értelmezés azonban, mint hangsúlyoztam is, csak első ránézésre helytálló. Hiszen Szókratész fenti szavait nem beszélgetésük hallgatóihoz, hanem beszélgetőtársához, Gorgiaszhoz intézi, s láthatólag fel akarja hívni a figyelmét valamire, ami mind neki, mind Gorgiasznak kellemetlenséget okozhat, ha véleményük e dolog tekintetében eltérő.³ Alaposabb vizsgálat alapján arra juthatunk tehát, hogy Szókratész szavait nem kitérőnek szánja, hanem olyan fontos módszertani sajátosságokat ír le velük, melyek az ő beszélgetőmódszerére, illetőleg vitamódszerére jellemzőek, mely módszertani jellemzők azonban nem egyedülállóak, s a beszélgetés folytatásához rögzíteni kell ezeket, valamint rögzíteni kell azt is, hogy a beszélgetőpartner elfogadja-e a rögzített módszert. Ez vezet el tanulmányom alapkérdéseihez: Mi az a módszer, melyet Szókratész a fentiekben vázolt? Illetve, mi az a másik módszer, melytől elhatárolta magát? E kérdések megválaszolása során egyértelművé fog válni az olvasó számára, hogy a szövegrészlet, melyet fentebb idéztem, nemcsak, hogy nem kitérő jellegű, de a *Gorgiasz* egyik legfontosabb részletének tekinthető, mely a dialógus egészében megnyilvánuló módszertani sajátosságokat ír le.

Kezdjük hát az első kérdés megválaszolásával: Mi az a módszer, melyet Szókratész a fentiekben vázol? A szövegrészletből kiderül, hogy a módszernek három premisszája van:

1. Feltételezzük, hogy van valamilyen igazság a szóban forgó kérdésben.

Dodds kommentált szövegkiadása, melynek 84-85. oldalán található az idézett szakasz eredetije, a hozzá fűzött kommentár pedig a 213-214. oldalon.

³ Jól mutatja ezt, hogy a hallgatókhoz nem is Szókratész, hanem Szókratész fent idézett szavaira válaszként Gorgiasz fordul (458b4-c2).

2. Ez az igazság objektív, mindenki számára azonos.
3. Ez az igazság a vitatkozás során megismerhető.

Amennyiben e három elem valamelyikét kivesszük, a módszer láthatólag nem lesz működőképes, amennyiben azonban mindhármát szem előtt tartjuk, felépíthető a vitának egy Szókratész által elfogadott metódusa. A vita ezen fajtájában a beszélgetőpartnerek először is pontosan meghatározzák azt a kérdést, melyben az igazságot keresik (pl. a retorika mibenlétének kérdését), ezt követően a lehető leginkább szabatos módon előterjesztik álláspontjaikat, ennek megtörténte után pedig egymásnak feltett kérdésekkel igyekeznek megvilágítani a kifejtettekben mutatkozó ellentmondásokat. A vita akkor ér céljához, ha az ellentmondásokat teljességgel sikerül kiküszöbölni, és eljutnak egy olyan elmélethez, mely mindannyiuk álláspontja szerint konzisztens. Az azonban még nem elegendő, hogy az egyes vitapartnerek egyvalakinek az álláspontját – személyes vagy egyéb okokból – jóváhagyva jussanak konszenzusra. Mivel az igazság objektív, objektív feltételei vannak annak is, hogy mikor fogadható el egy elmélet igaznak, és mikor nem. A beszélgetőpartnerek tehát akkor fognak elkezdni kérdezni, amikor úgy tűnik nekik, hogy társuk elmélete nem felel meg ezeknek az objektív feltételeknek. Csakhogy ily módon nem lesz elegendő pusztán a fenti három módszertani premisszát elfogadni ahhoz, hogy valaki – szókratészi mércével mérve – jól vitatkozzék, hanem ismerni kell az igazság objektív feltételeit is. Az igazságot magát nem kell ismerni, hiszen ha a vitázó felek ismernék az igazságot, a vitának nem lenne többé értelme, mert – mint láttuk – a szókratészi vita sosem öncélú, első és egyetlen célja mindig az igazság megismerése, ha ez már végbement nincs többé vitának helye. Az a helyzet áll tehát elő, hogy a szókratészi vitát folytató emberek ismerni fogják azokat a kritériumokat, melyek alapján egy elmélet igaznak mondható, nem fogják azonban ismerni magát az igazságot, a vitával pedig éppen az lesz a céljuk, hogy egymás véleményeit ütköztetve eljussanak az igazsághoz, vagy legalább megszabadítsák egymást azoktól a hamis véleményektől, melyek nem állják ki az igazság kritériumainak próbáját. A szókratészi vita résztvevőjének tehát két felételt kell kielégítenie:

1. rendelkeznie kell valami véleménnyel az adott kérdésben,
2. ismernie kell az igaznak mondhatóság kritériumait.

Az első feltételnek szinte automatikusan mindenki eleget tesz, hiszen a vitában felvetett kérdések olyanok, hogy egyfajta köznépi véleménnyel mindenki rendelkezik róluk, az olyan típusú emberek pedig, akikkel Szókratész beszélget, e kérdések szakértőinek tartják magukat. A második feltétel kielégítése azonban jóval problematikusabb, hiszen egy Gorgiasz, Pólosz vagy Kalliklész nyilván máskor tart valamit igaznak, mint Szókratész. Egy bizonyos

pontig ez természetesen nem vezet nehézséghez, hiszen a legtágabb kritériumok szintjén a fent felsoroltak mindegyike egyetért, pl. olyan dolgokban, hogy egy elmélet nem fogadható el, amennyiben belső ellentmondás mutatható ki benne, amint ez megtörténik Gorgiasz retorika elméletének esetében. Lesznek azután olyan esetek, amikor bizonyos mindenki által osztott vélemények alapján mutatja ki Szókratész egy elmélet hibás voltát, vagy, hogy az ő – egyébként a mindenki által osztott véleményektől igen távol eső elméletét – miért kell elfogadni, mint az a Pólosszal való beszélgetés során többször is megtörténik. Olyan esettel nem találkozunk, amikor Szókratész bizonyítatlan, a partner számára elfogadhatatlan kritériumokat ajánlana fel beszélgetőpartnerének, s e kritériumok alapján mutatná meg számára valamely elmélet igaz vagy hamis voltát.⁴ Amikor tehát az igazság kritériumai ismeretének szükségességéről beszélünk, vagy olyan általános, mindenki által elfogadott kritériumokra gondolunk, melyekkel minden beszélgetőpartner tisztában van, vagy olyan – esetleg valamivel szűkebb – kritériumokra, melyeket a beszélgetőtárs maga használt fel elméletének felvázolásakor, melyekkel azonban bizonyos ponton, mint Szókratész megmutatja, ellentmondásba került, mely kritériumokat azonban ettől függetlenül is ismer és elfogad. Látható tehát, hogy egy szókratészi módszerrel lefojtott vitában bárki részt vehet, ez pedig még általánosabb érvényűvé teszi a kutatott, és esetenként meglelt igazságokat.

A fenti vitamódszer válaszát három, alapjául szolgáló premissza kimondásával kezdtem, melyeket nem magyaráztam. A továbbiakban megkísérlem megmutatni e premisszák kapcsolatát Szókratész metafizikai, etikai és ismeretelméleti nézeteivel, rávilágítva arra, hogy a szókratészi vitamódszer milyen mélyen beágyazódik a filozófus gondolatvilágába, illetve arra is, hogy a vitának a fent leírt módszere egyáltalán nem véletlenszerűen vagy tetszőlegesen, hanem egy feltételezett világműködési elvet reprezentálva jött létre.⁵ A szókratészi nézetek egyik fő pontja az, hogy a rossz és a bűn rendezetlenségből származik, s így módon nem kapcsolódik hozzájuk valamilyen meghatározható, nem lehet róluk ismeretet sem szerezni. A rossz és a bűn tudatlanság. Van azonban lehetőség e tudatlanság és rendezetlenség megszüntetésére, amennyiben felismerjük ezt az állapotot, és igyekszünk elérni az ellenkezőjét. A jó: rendezettség, és csak erről lehet ismeretet szerezni. A legrosszabb állapot mind ismeretelméleti, mind etikai szinten egy olyan rendezetlenség és ismerethiány, melyhez nem kapcsolódik vágy, hogy ezt megszüntessük. Az az állapot

---

⁴ Erre részletesen felhívja a figyelmet Julia Annas *Plato the sceptic* című tanulmányában (50-55.).

⁵ Nem vonok meg sem itt sem a tanulmány más részeiben szigorú distinkciót a szókratészi és platóni filozófia között, mivel ez olyan problémákhoz vezetne, melyek e speciális vitamódszer kérdéskörén kívül helyezkednek el.

ez, amikor nem rendelkezünk ismeretekkel, nem tudjuk meghatározni tehát lelkünk számára sem a rendet, hiszen ez csak ilyen módon lehetséges, nem látjuk viszont át, hogy rendezetlen és tudatlan állapotban vagyunk, nem látjuk át ezen állapot rosszaságát, nem törekszünk hát megszüntetésére sem. Ennél az állapotnál magasabb szintű az, amikor átlátjuk a rendezetlenséget és tudatlanságot, és igyekszünk a megszüntetésére. Ez az állapot még nem tökéletes, hiszen nem sikerült még elérnünk a rendezettséget, nem szereztünk még biztos ismereteket, nem sikerült még meghatározásokat felállítanunk, melyek rendhez vezetnének. Ez az állapot azonban már előszobája egy olyannak, melyben ilyen meghatározásokhoz, és végül magához a rendezettséghez is eljutunk. Ehhez, az alapvetően ismeretelméleti-etikai jellegű megfontolásrendszerhez kapcsolódik az a metafizikai felfogás, hogy a világban is – legalább egy intelligibilis világ szintjén mindenképpen – rend és tökéletesség uralkodik, amikor tehát ismereteinket szerezzük, mindig a jóról szerzünk ismereteket, a rossz nem megismerhető, s legfeljebb, mint hiány jelenik meg a világban.⁶

A vita a fentiek fényében egy ismeretelméleti módnak tekinthető, melynek segítségével eljuthatunk a rendezettség és jó állapotába mind etikai, mind metafizikai szempontból. A vita kezdetén még lesznek olyan beszélgetőpartnerek, akik a fenti szintek közül a legalsóban vannak, tehát noha semmit sem tudnak, azt hiszik, hogy rendelkeznek ismeretekkel. Szókratész az ilyeneket, az általuk mondottak alapos vizsgálata alapján, önmagukkal kapcsolatos nézetük revidálására, vagyis a második szintre való átlépésre készíti. Amennyiben a vita tagjai már a második szinten állnak, belefoghatnak egy olyan közös vizsgálatba, melynek során – legalább részben – eljuthatnak a harmadik állapothoz.⁷ A vitának fentiekben ismertetett rendezett módja hasonlít ahhoz a rendezettséghez, melyhez el akarunk jutni általa. Ismeretelméleti módszerként épp ezért lehet a szókratészi vita működésképes. Egész felépítettsége olyan jellegű, hogy példázza azt, amit meg kívánunk a segítségével ismerni, ahogyan végigjárjuk egyes lépéseit, feltárul előttünk, már a módszerekből következőleg is az eredmény, melyhez vezetni fognak. Ez okozza, hogy Szókratész már a beszélgetés lényegi részének kezdetén rögzíti módszerének alapjait, és elfogadásukra készíti beszélgetőtársát, ha ez az elfogadás nem történne meg, vagy ha – ismertetés hiányában – a beszélgetőtárs más módszerekkel kísérletezne, a beszélgetés egyáltalán sehová sem juthatna. Ha nem neki megfelelő módon vizsgáljuk az igazságot, sohasem ismerhetjük meg. Szókratész szemében pedig csak az általa kidolgozott vitamódszer lehet

---

⁶ Szókratész rossz-felfogását Tengelyi László elemzi röviden *A bűn mint sorseselemény* című művében (18-19.).

⁷ Szókratész több helyen is utal rá, hogy a harmadik állapot földi életünkben nem érhető el kielégítő módon ld. pl. *Phaidón* 66b-67b5.

megfelelő módja az igazság vizsgálatának, hiszen ez annak hasonlatosságára jött létre. Egy más, ettől eltérő módszerrel elvi szinten nem juthatnánk célhoz, hiszen ebből hiányozna az a fajta rend és felépítettség, mely a keresett tárgyban is megvan. Az így létrejövő vélemények pedig nyilván különböznenek attól, amit ismeretnek, vagy tudásnak nevezhetünk, hiszen már formájuk is különböző lenne a tárgytól, melyre irányulni vágnak.⁸ Amennyiben tehát a beszélgetőtárs nem fogadja el Szókratész módszerét, értelmetlen tovább folytatni a beszélgetést, hiszen úgysem juthatnának vele sehová.

A tanulmány elején feltett kérdések közül ezen a ponton szükséges a másodikhoz fordulni, hiszen önkéntelenül is felötlik bennünk a kérdés: Mi az a vitamódszer, melytől Szókratész ilyen világosan elhatárolja magát? A vitának minden olyan módszere, melyben az előbbieken kimondott premissák valamelyike nem érvényesül, elvetendő a szókratészi szemlélet szerint. Amennyiben az első premissát nem fogadjuk el, tehát úgy véljük, hogy a szóban forgó kérdésben nem lelhető meg az igazság, a vita egy olyan állapottá változik, ahol a résztvevők csak vitatkozási, erisztikus képességeiket csillogtatják. A vitával céljuk csak annyi, hogy hallgatóságukat és társaikat meggyőzzék arról, milyen nagyszerűen elsajátították a vitatkozás szónoki és érvelő módszereit. Egy ilyen jellegű vitatkozási mód természetesen közel állhat Gorgiaszhoz és a többi szofistához, akik a szónoklattanra már önmagáért is nagy hangsúlyt fektetnek. Szókratész számára csak zűrzavarnak látszik az efféle módszer, mely egymás gyalázásába torkollik, amennyiben nem születik a beszélgetők között konszenzus arról, hogy ki a legtökéletesebb vitázó közülük. Módszer-tanilag egy ilyen, igazságkeresést nélkülöző vitának semmi haszna, Szókratész pedig nem tartja úgy, hogy érdemes volna vitázni pusztán azért, hogy a vitatkozók egyéni képességeit csodáljuk, a vita az ő szemében ismeretelméleti módszer, mely ugyanazon igazsághoz kell, hogy eljuttasson minden résztvevőt, nem szabad, hogy vitázási képességektől függjön kimenetele, illetve, ha ilyenektől függ, bizonyos, hogy semmilyen eredményre nem fog vezetni. A vitának ez a felfogása természetesen erőteljesen jelen van Szókratész környezetében – mint az Euthüdemoszról is látható – s módszere ismertetésénél ezért is fontos, hogy mereven elhatárolja magát tőle, nehogy társai, illetve hallgatói úgy véljék, hogy ő is erisztikus célokkal vitázik⁹, illetve, nehogy ők ilyen céllal vágjanak a beszélgetésbe.

---

⁸ Szókratész módszeréhez hasonló Spinozáé, aki azért választotta a geometriai módszert a világ leírására, mert – nézete szerint - ez felelt meg leginkább a létezők metafizikai rendjének.

⁹ Amint ez a vád vissza-visszatérően felmerül Szókratész ellen a különböző Platón dialógusokban, Kalliklész részéről a *Gorgiaszban* is (482c4-483a8).

A második premissza elvetése esetén oda jutunk, hogy a szóban forgó kérdés igazsága nem objektív, nem azonos minden vitázó számára. Ezzel a prótagoraszi elmülethez hasonlót kapunk, hiszen ebben jelenik meg az, hogy az igazság mindig szubjektív: mindenki számára az van, amit érzel, viszont minden érzékletünk igaz, következésképpen nem határozható meg egy egyértelmű, minden emberre érvényes igazság, ilyen meghatározással nem is érdemes kísérleteznünk, hiszen nem vitathatjuk el senki érzeteinek igaz voltát sem. Ilyen felfogás mellett a vita legfeljebb annyiban fog különbözni az első premissza elvetésével nyert fajtájától, hogy egy érvelő személy esetleg célul tűzheti ki mások, egyébként az övével egyformán igaz véleményének megváltoztatását, mert úgy véli, az ő véleménye egy adott kérdésben hasznosabbnak fog bizonyulni a többiekénél.¹⁰ Amennyiben ebben a többiek nem értenek vele egyet, a vita ismét egymás szidalmazásához fog vezetni. Másfelől, a meggyőzés eszközeként itt ismét csak erisztikus érvek alkalmazhatók, hiszen – az objektív igazság lehetőségének tagadása mellett – a többiek véleményének hamissága nem, legfeljebb haszontalansága mutatható ki. Szókratészi szemszögből tehát ez a módszer éppúgy nem vezet sehová, mint az előbbi.

A harmadik premissza, vagyis az igazság megismerhetősége elvetése esetén a vita, mint ismeretelméleti módszer lehetősége küszöbölődik ki. A harmadik premissza nélkül lefolytatott vita ismét csak a vitázók retorikai képességeinek csillogtatására használható.

Láttuk tehát, hogy Szókratész számára a fent idézett szövegben ismertett vitamódszer az egyetlen lehetséges ismeretelméleti módnak tekinthető, mivel csak ez áll összhangban egyéb – metafizikai, etikai – nézeteivel. Az ettől különböző vitamódszerektől, mint ismeretelméletileg működésképtelenektől határolja el magát. Vitamódszere rögzítésével pedig nem figyelemfelkeltő kitérőt akar tenni, hanem mintegy előre meghatározni a beszélgetés vizsgálódási módját, és így fő irányvonalait és végkövetkeztetéseit is.

BIBLIOGRÁFIA

Annas, Julia: Plato the sceptic. In. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, Supplementary Volume, 1992. 43-72.

Dodds, E. R.: *Plato Gorgias, A Revised Text with Introduction and Commentary*. Clarendon Press, Oxford, 1959. (Reprinted 2002)

Platón Összes Művei. Első kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Tengelyi László: *A bűn mint sorseseemény*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1992.

---

¹⁰ Ennek az elmületnek szabatos ismertetését ld. a *Theaitétosz* 151e-172b-ben.